

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ ԴԱՍԱՎԱՆԴՈՂ ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ
ՕԺԱՆԴԱԿ ՆՅՈՒԹԵՐ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

1. ՎԱՆԻ ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ. 1915 Թ. ԱՊՐԻԼ – ՄԱՅԻՍ
2. ՎԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՌԱՆՁԻՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
3. ԼՈՒՍԱՆԿԱՐՆԵՐ
4. ՖԻԼՄԵՐ, ՏԵՍԱԶԱՅՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՎԱՆԻ ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ. 1915 Թ. ԱՊՐԻԼ - ՄԱՅԻՍ

1915 թ. սկզբին Արևելյան և Արևմտյան Հայաստանի հայկական բնակավայրերում բռնկված կոտորածների ալիքը հասնում է Վանի նահանգ: Կովկասյան ճակատում պարտություն կրած թուրքական զորքերը (թվով շուրջ 12,000), նրանց միացած քրդական անկանոն ջոկատներն ու չերքեզական հեծելազորը Վանի նորանշանակ կուսակալ Ջևդեթ Բեյի հրամանատարությամբ սկսում են նահանգի հայ բնակչության կոտորածները, թալանն ու ավերածությունները: Մի շարք գավառներում (Շատախ, Հայոց ձոր, Արճեշ, Թիմար, Ալջավազ և այլն) հայերը դիմում են ինքնապաշտպանության՝ համառ մարտեր մղելով թշնամու դեմ:

Երկարատև ու համառ դիմադրություն է ծավալվում նահանգի կենտրոն Վան քաղաքում, որտեղ բնակվող շուրջ 23 հազար հայերին միանում են նաև շրջակա գյուղերից այստեղ ապաստանած հազարավոր հայեր: Տեղի հայկական կուսակցությունները՝ Արամ Մանուկյանի գլխավորությամբ, սթափ գնահատելով իրավիճակը և վերահաս բնաջնջումից խուսափելու հրամայականից ելնելով, ժողով են գումարում՝ որոշելով դիմել ինքնապաշտպանության:

Վանի Այգեստան թաղամասի ինքնապաշտպանության գործը գլխավորելու համար կազմվում է «Վանի հայ ինքնապաշտպանության Զինվորական մարմինը» մասնակցությամբ ռամկավար Արմենակ Եկարյանի (ղեկավար), դաշնակցականներ Բուլղարացի Գրիգորի և Կայծակ Առաքելի, խորհրդականներ ունենալով ներկայացուցիչներ կուսակցություններից՝ Հրանտ Գալիկյանը հնչակյաններից, Գաբրիել Սեմերճյանը ռամկավարներից, Արամ Մանուկյանը դաշնակցականներից, Փանոս Թերլեմեզյանը արմենականներից:

Զինվորական մարմնի առաջին գործը լինում է խմբերի, խմբապետների, շրջանների և շրջանապետների վերջնական դասավորություն կատարելը. Այգեստանի ինքնապաշտպանության ճակատը բաժանվում է հինգ շրջանի, ստեղծվում է ավելի քան 70 դիրք 1053 զինվորներով, որոնք զինված էին 505 հրացանով և 549 մաուզեր տիպի ատրճանակով:

Հիմնական մարտերը ծավալվում են քաղաքի երկու հայաբնակ հատվածներում՝ Այգեստանում և Քաղաքամեջում: Ապրիլի 7-ին թուրքերի

ձեռնարկած առաջին գրոհը հաջողությամբ հետ է մղվում. հայերը հրդեհում են Վանում թուրքական զորքի կարևոր ամրություններն ու կենտրոնները:

Հաշվի առնելով թուրքերի թվական գերակշռությունը՝ Այգեստանի զինվորական խորհուրդն ընտրում է պաշտպանական մարտավարություն: Ապրիլի վերջին թուրքերն անցնում են լայնածավալ հարձակման: Ռմբակոծվում են Այգեստանի ռազմական դիրքերը, դպրոցներն ու եկեղեցիները: Մեկ օրվա ընթացքում թուրքերը հայկական դիրքերի ուղղությամբ 400 ռումբ են արձակում:

Վանի տարբեր հատվածներում փոփոխակի հաջողություններով կատաղի մարտեր են ընթանում, որոնց ակտիվ մասնակցություն են ունենում բազմաթիվ հայ պատանիներ, կանայք ու աղջիկներ: Ապրիլի վերջին նկատվում է ռազմամթերքի ու սննդի խիստ պակաս: Քաղաքի պաշտպանները մի քանի անգամ սուրհանդակներ են ուղարկում ռուսական բանակ՝ օգնության խնդրանքով: Թուրքական անընդմեջ հարձակումները զուգորդվում են քաղաքի շրջակա գյուղերի հայության զանգվածային կոտորածներով, որոնց զոհ է դառնում շուրջ 24,000 մարդ, թալանվում և հրդեհվում է ավելի քան 100 հայկական գյուղ:

Վանի ինքնապաշտպանությունն ունենում է հաղթական ավարտ:

Մայիսի 3-ին թուրքական թնդանոթները կրակում են վերջին անգամ և լռում են: Ռուսական զորքի և հայկական կամավորական զնդերի առաջխաղացումը ստիպում է նրանց նավերով փախուստի դիմել դեպի Բիթլիս:

Մայիսի 5-ին քաղաք է մտնում հայ կամավորական հեծելազորը՝ Խեչոյի (Խաչատուր Ամիրյան) և Դրոյի (Դրաստամատ Կանայան) գլխավորությամբ: Մայիսի 6-ին Վան են մտնում նաև ռուսական զորաջոկատները: Արամ Մանուկյանը նշանակվում է Վանի նահանգապետ:

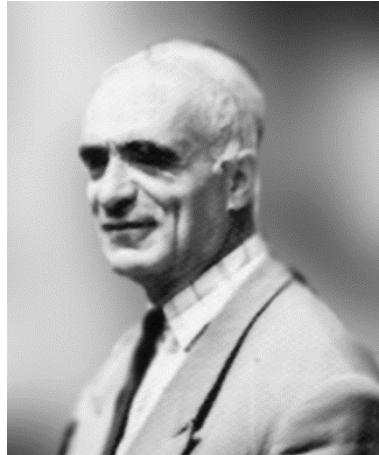
Շուրջ մեկ ամիս տևած դիմադրության ընթացքում թուրքական կորուստները կազմում են մոտ 1,000 զինվոր և սպա, հայերը տալիս են մոտ 350 զոհ:

Վանի ինքնապաշտպանությունը հայ ժողովրդի ազգային-ազատագրական պայքարի փառավոր էջերից է: Այն տասնյակ հազարավոր հայերի հնարավորություն տվեց փրկվելու անխուսափելի բնաջնջումից՝ բացառիկ օրինակ ծառայելով այլ շրջանների հայության համար:

ՎԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ԱՌԱՆՁԻՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԱՂԱՍԻ ԳԱՐԵԳԻՆԻ ՔԱՆՔԱՆՅԱՆԻ ՎԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

(ԾՆՎ. 1904 Թ., ՎԱՆ)

Ես ծնվել եմ գեղատեսիլ Վասպուրականի չքնադագեղ Վան քաղաքում: Հայրս եղել է փորագրիչ-արհեստավոր: Նա հայտնի էր իր շնորհքով: Նա կարող էր նստեցնել պատվիրատուին իր դիմացը և արծաթյա տուփի վրա փորագրել նրա դեմքը: Մայրիկս Վանի Սանդուխտյան-Մարիամյան միջնակարգ դպրոցի ուսուցչուհի էր: Վանի առաջին կին ուսուցչուհիներից մեկը: Նրա աշակերտուհիներն էին՝ Սիլվա Կապուտիկյանի մայրը, Ժաժան Լիան և ուրիշներ:

Վանում մենք ապրում էինք խաղաղ, բարոյական և ստեղծագործ աշխատանքով: Միայն միշտ մեր գլխին դամոկլյան սրի նման կախված էր թուրքական ջարդի, կոտորածի վտանգը: Այդպիսի կոտորածներ պարբերաբար կրկնվում էին Արևմտահայաստանի տարբեր վայրերում: Հայտնի է, որ այդպիսի կոտորածներ տեղի են ունեցել 1894-1896 թվերին [նկատի ունի՝ Սուլթան Համիդի կազմակերպած հայկական կոտորածները 1894-1896 թթ. – Վ. Ս.], որոնց զոհ են գնացել նաև իմ պապը և մորեղբայրը: Նրանք ապրում էին Վանի Ս. Հակոբ եկեղեցու թաղում, փողոցի մի կողմն ապրում էին հայեր, մյուս կողմում՝ թուրքեր: Երբ որ կոտորածն սկսվում է, այդ թաղամասի տղամարդիկ պատսպարվում են Ս. Հակոբ եկեղեցում, դուռը ամուր փակում, հույս ունենալով, որ արտասահմանյան ութը հյուպատոսները կմիջնորդեն, և կոտորածը կդադարի: Բայց թուրքերը փորձում են եկեղեցին հրկիզել: Եկեղեցում պատսպարվածները որոշում են դուռը բացել և արագ փախչել: Եկեղեցուց դուրս

փախչողներից մեկը լինում են իմ քառասուներեքամյա պապը՝ Խաչատուր Իշխանյանը, և տասնյոթամյա մորեղբայրս:

Մորեղբորս տատս չի թողնում, որ թռչի ու փախչի: Իրենց դրացի թուրք Մահմուդ աղան ասում է. «Մառա խաթուն, տուր տղայիդ պահեմ մինչև խառնաշփոթը անցնի», բայց տատս չի վստահում: Տղային հագցնում է աղջկա շոր, տղան վագում է, որ գնա հայաշատ մասը և պետք է անցներ մի բաց տարածություն: Այդ տարածության վրա հանդիպում է թուրքի լամուկներին, որոնք ճանաչում և խփում են: Տատս հասնում է ետևից, գրկում վիրավոր տղային: Արյունը հոսում է տատիս գոգնոցի վերից վար: Տատս վշտից խելագարվում է: Արյունոտ գոգնոցը վրայից չի հանում: Պառկում է հատակին, որ ինքն էլ մահանա: Իսկ տասներկու տարեկան աղջիկը՝ հորը և եղբորը կորցնելուց հետո նույնպես հոգեկան ցնցում է ստանում: Չի խոսում: Բարեկամները հավաքվում ու հորդորում են. «Մառա խաթուն, խելքի արի, աղջիկդ փոքր է, որք կմնա, եթե քեզ հետ մի բան պատահի»:

Մառա տատիկս քիչ-քիչ ուշքի է գալիս, բայց արյունոտ, սևացած գոգնոցը վրայից չի հանում: Անցնում են տարիներ, 1902 թ. իր աղջիկը՝ իմ մայրիկը, ամուսնանում է մի որբի հետ, որը իմ հայրն էր: Հաջորդ տարին ծնվում է թոռնիկը՝ Անդրանիկը, և տատս հրաշքով վերականգնվում է ու արյունոտ գոգնոցը թոնիրն է գցում: 1904 թ. ծնվում է երկրորդ թոռը, տատս զբաղվում է տնտեսությամբ: Այդ տարիներին ավարտում է իմ մայրիկը, որին որպես ընդունակ պահում են Սանդուխտյան-Մարիամյան դպրոցում՝ կրոնի և լեզվի ուսուցչուհի: Ծնվում են երկու աղջիկները: Ընտանիքը մեծանում է: Մենք լավ էինք ապրում, բարեկեցիկ էինք: Լավ վաստակում էին մայրս ու հայրս: Ունեինք հրաշագեղ այգի Վանում, որին ես մինչև հիմա կարոտում եմ: Հիշում եմ, թե մանուշակները որտե՞ղ էին բուսնում, կակաչները ու՞ր էին բուսնում, իսկ տունը, որ նոր էինք կառուցել, չհասցրինք վայելել...

Ահա այդ էր մեր ընտանիքը: Պատերազմի ժամանակ, Վասպուրականի հերոսամարտից հետո լուր տարածվեց, որ ռուսական բանակը շարժվում է դեպի Վան, որ ետ գրավի Վանը, քանի որ թուրքերն ուզում էին Վանը ետ վերցնել:

Ռուսական բանակը չէր ուզում կռվել, իսկ հայերը ուժ չունեին: Պետք էր թողնել Վանը, գնալ ռուսական հողը՝ Իգդիր: Խուճապահար ժողովուրդը գաղթի

պատրաստվեց: Գաղթը ահավոր իրադարձություն է մի ժողովրդի համար, որը դարեր շարունակ ապրել է իր հարազատ երկրում: Մեր ընտանիքն էլ պատրաստվեց: Մայրիկիս դեկավարությամբ որոշվեց, թե ի՞նչ վերցնենք մեզ հետ, որ դիմանանք տասը օրվա հետիոտն ճամփորդությանը:

Մեր հարազատ տունը մենք թողել ենք 1915 թ. հուլիսի 13-ին, ժամը տասնմեկին: Նախքան տնից դուրս գալը մայրիկս հավաքեց ընտանիքի անդամներին, լացակումած համբուրեց բոլորին և ասաց՝ մենք գնում ենք դժվարին ու անհայտ մի ճանապարհ, թե ի՞նչ կպատահի մեզ հետ՝ չգիտենք: Ձեր խնդիրն է, որ դուք դիմանաք և խուճապի մեջ չկորցնեք հայրիկին ու մայրիկին:

Մենք տնից դուրս եկանք: Դուռը չփակեցինք, մի տեսակ քարացել էինք, դարձել էինք անզգա: Սկսեցինք շարժվել դեպի գլխավոր փողոցը՝ Խաչփողան: Տներից նորանոր ընտանիքներ էին դուրս գալիս և միանում իրար: Թափորը մեծանում էր ու շարժվում դեպի առաջ: Մենք մինչև Իգդիր հասնելը տասը օր ճանապարհ անցանք, անձրևի տակ, արևի տակ, ցեխերի մեջ՝ կիսաքաղց ու ծարավ: Ճանապարհին քրդերը հաճախ վրա էին տալիս, մարդկանց կոտորում, թալանում: Դա հատկապես տեղի ունեցավ Բանդիմահու կամուրջի մոտ, որտեղ կուտակում էր տեղի ունենում: Այդ կամուրջից ինչքա՛ն մայրեր երեխաներին գրկած՝ ջուրն են նետվել, որ թուրքերի ու քրդերի ձեռքը չընկնեն: Ճանապարհին ովքեր սպանվում էին, ովքեր մահանում էին, թողնում էին ճանապարհի եզրին, շատ դեպքերում ծածկում էին հողով, շատ դեպքերում՝ ոչ: Անթաղ դիակներ տեսնելով՝ ես այնպես եմ ազդվել, որ ստացել եմ տխրացավ, և մինչև հիմա այդ շարունակվում է: Ես լիաթոք չեմ կարող ուրախանալ: Չնայած ես մեր թաղի ամենաառողջ երեխան էի, ձյան վրա բոբիկ վագում էի և չէի հիվանդանում, բայց գաղթից հետո այդ կարմրաթուշիկ, առողջ երեխան գունատվեց, խամրեց, տխրեց, դարձավ չխոսկան: Մայրս հայրիկիս ստիպեց ինձ տանել բժշկի: Արդեն մենք Երևանում էինք: Հայրս երկու ամսում երկու ոսկի հավաքեց, որ բժշկին տա: Եվ հայրս ինձ տարավ բժիշկ Արամ Տեր-Գրիգորյանի մոտ, որը գավազանով և ֆայտոնով էր ման գալիս: Բժիշկը քննեց ինձ ու ասաց. - Տղան ոչ մի հիվանդություն չունի:

- Բա ինչի՞ չի խոսում, նիհարել է, գույնը գցել է:

- Որտեղացի՞ եք:

- Վանեցի գաղթական ենք:

- Տղան գաղթի ճամփին այնքան տխուր դեպքեր է տեսել, որ տխրացավ է ստացել, դա հետևանք է գաղթի: Տխուր դեպքերը ազդել են նրա վրա: Ժամանակի ընթացքում կանցնի:

Այսքանը ի միջի այլոց է, բայց՝ հոգեբանական:

Ուրեմն մենք շարունակեցինք մեր գաղթի ճամփան: Երեկոյան մենք հասանք Լեզք (Արալեզք) գյուղը: Ուր որ կանգնում էինք, գլուխներս դնում էինք գետնին ու քնում էինք: Հայրս, մայրս, տատս հերթով մեզ հսկում էին:

Առավոտ ճանապարհը շարունակեցինք դեպի Արարատ: Ճանապարհին հաճախ քրդերը հարձակվում էին, սպանում, թալանում էին մեր ունեցածը: Օրինակ իմ դպրոցական ընկերոջ՝ Սեմերճյանի ծնողներին ճամփին մորթեցին, և այդ փոքրիկ տղան մնաց որբ:

Անցանք Բայազետի մոտով: Մայրիկս ժամանակ գտավ, ասաց, որ սա Բայազետ քաղաքն է, որ նկարագրել է Բաֆֆին: Քաղաք, ուր ոչ մի ծառ չկար, տների պատուհանները, դռները հանել տարել էին վառելու: Արարատի են կողմը՝ Աբաղայի դաշտով, Չըլդըր լեռնանցքով անցանք՝ դեպի Արարատյան դաշտը: Տասնմեկերորդ օրը հասանք Իգդիր և իջևանեցինք մեր բարեկամի տանը, որի սենյակներն զբաղված էին մեզնից առաջ եկողներով: Մեզ տեղ տվին պատշգամբում: Ինձ տվին մի ուլի մորթի, որի վրա ես քնում էի: Այսպես նիհարած, քրքրված, տանջված՝ ընտանիքը փորձեց հասնել Երևան: Բայց մեր չար բախտից ռուսները Մարգարայի կամուրջը փակել էին, չէին թողնում, որ գաղթականները ներս գնան: Իսկ Իգդիրի մոտից տարածվել էին տիֆն ու խոլերան: Մայրիկս կպավ հայրիկիս օձիքից, թե՛ մի ճար արա, որ խորքը գնանք: Հայրիկս գտավ մի ֆուրգոնչի, որը հանձն առավ մեզ Մարգարայի կամուրջով անցկացնել՝ պայմանով, որ մեկ լիրա տանք իրեն և մեզ հասցնի Երևան: Դա հիմիկվա արժեքով հարյուր դոլար է: Մեր ընտանիքը, որ ոչինչ չունեի գրեթե, տեղավորվեց ֆուրգոնում: Կամուրջին չհասած՝ կառապանը մտրակեց ձիերին և բղավեց՝ խաբարդա: Ռուս պահակները սարսափեցին՝ տեսնելով խրտնած ձիերին, ու

փախսան: Մենք կառքի մեջ չէինք երևում, մեզ վրա շոր էր գցել, իբր մեջը մարդ չկա: Կառապանը մեզ բերեց, մինչև Զանգուի հին կամուրջից անցկացրեց: Բերեց մինչև Ապտեչկայա ուլիցա, հիմիկվա պետական բանկի տեղը կար գաղթականական լագեր: Եվ մենք հունիսի վերջին եկանք իջանք, հողի վրա նստեցինք, արևի տակ, ոչի՛նչ չունենք:

Մեր ընտանիքը յոթ հոգուց էր բաղկացած՝ սենյակ չտվին: Թուրքի թաղում մի փոքրիկ սենյակ վարձեց հայրս: Մեկ լիրա էլ տան վարձ տվեց հայրս: Իր մոտ մնաց մեկ լիրա: Չալթիկից ծղոտի վրա պառկում էինք: Մայրս իննսունուր տարի ապրեց: Տատս թունավոր լուծ ընկավ ու մեռավ: Մեր ընտանիքը սկսեց պայքարել: Դժվար էր կյանքը: Երևանում ևս համաճարակ կար: Ֆուրգոնները գալիս էին, զանգերը տալիս էին, դիակները հավաքում, տանում էին, հիմիկվա Կոմիտասի անվան այգում իրար վրա թափում էին հորի մեջ: Էդտեղ հայկական եկեղեցի էլ կար: Սարդարի բերդը կար: Էդ այգիները բոլորը պարսիկներինն էին: Հիմա Երևանում պարսիկների մեջիդը վերակառուցում են:

Տասը տարեկանից աշխատել եմ: Հայրս ֆահլա բազարում իր ուժն էր ծախում: Ես ջուր էի ծախում: Պապիրոս էի ծախում: Երեկոյան գաղթականական դպրոց էի վագում: Ուսումնս չեմ թողել: Ավարտեցի Երևանի պետական համալսարանը: Գերմանիա սովորած դասախոսներին եմ լսել: Ես ևս դարձա համալսարանի դասախոս, պրոֆեսոր՝ քիմիայի գծով:

Ամուսնացա Հովսեփյան Գայանեի հետ, որը հոգեբանության դասախոս դարձավ Մանկավարժական ինստիտուտում: Տասներեք գիրք եմ գրել, որից վեցը հրատարակված են: Անալիտիկ քիմիայի՝ իմ գրած դասագիրքը մինչև հիմա ուսանողների ուղեցույցն է:

Մվազյան Վերժինե, Հայոց ցեղասպանություն. Ականատես վերապրողների վկայություններ, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2011, Վկայություն 33, էջ 134-136:

ԱՐԾՎԻԿ ԳԱԼՈՒՍՏԻ ԹԵՆԶՅԱՆԻ ՎԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

(ԾՆՎ. 1910 Թ., ՎԱՆ)

Մեր տունը Վանի Խաչփողան փողոցումն էր, այն երկու հարկից էր՝ շրջապատված վարդերի թփերով: Մենք խաղաղ ապրում էինք: Մեզ հարևան էին Խանջյանները, Արարքյանները, Դերձակյանները:

Նախքան պատերազմը հայրս փախել էր թուրքական բանակից: Նրան գտել, բանտ էին տարել, նա բանտից էլ էր փախել, և թուրքերը հետապնդում էին, քանի որ ինքը նաև դաշնակցական էր: Երբ փախչելով հասնում է տան մոտ, պիտի պատից թռչեր, մի թուրք նկատում է և կրակում, այնպես որ, հայրս արդեն չկար:

Մենք ութը հոգի էինք գաղթի ժամանակ: Ճանապարհը շատ դժվար էր, բոլորը հոգնած էին, սոված: Ճամփին մեռածներին թողնում էինք ու առաջ անցնում, քանի որ թուրքերը մեզ հետապնդում էին: Ռուսական զորքը մեզ տիրություն էր անում: Սուխարի բաժանեցին: Մենք մնացինք անտեր, անտիրական: Որք մանուկներին հավաքում էին, ինձ ու քրոջս՝ Արմիկին ևս դրեցին փակ սայլի մեջ ու տարան նախ՝ Իզդիր, ապա՝ Անիպեմզա, հետո՝ Երևան. Նորքի Ս. Աստվածածին եկեղեցու մոտ էր մեր մանկատունը, որի ղեկավարն էր օր. Ազնիվը: Այդ մանկատունը Ամերկումի մանկատունն էր:

Սվազյան Վերժինե, Հայոց ցեղասպանություն. Ականատես վերապրողների վկայություններ, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2011, Վկայություն 49, էջ 163:

ՎԱՐՄԵՆԻԿ ԱԲՐԱՀԱՄԻ ԱԲՐԱՀԱՍՅԱՆԻ ՎԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

(ԾՆՎ. 1905 Թ., ՎԱՆ)

Մենք խաղաղ ապրում էինք Վանում: Այնտեղ Վանա լիճը կար: Մենք այգի ունեինք և որպես ամառանոց գնում էինք Ավանց գյուղը: Այգեստան տատիկենց տունն էր: Մի օր հայտարարեցին, թե՛ բոլոր ավանցիները հավաքվեն Այգեստանի Խաչփողան հրապարակը, այսինչ ժամին ելույթ պիտի ունենան՝ ի օգուտ հայերի: Էդ ժամանակ բոլորը հավաքվեցին: Վեր կացան, խոսեցին, ամենավերջը ասին. «Հյուրիե՛ թ, աղալե՛ թ, մուսաֆա՛ թ»:

Հորս հարցրի. - Էս ի՞նչ է կրսեն:

- Մենք՝ հայերս ու թուրքերը, եղբայր պիտի լինենք:

Երբ որ վերջացան ելույթները, թուրքական նվազախումբը նվազել սկսեց: Հետո ուրիշները ևս խոսեցին:

Մի ժամանակ անցավ, մեր ղեկավարներին՝ Վռամյանին և ուրիշներին տարան սպանեցին, զցին ծովը: Հետո թուրքերը պատրաստվան կովի: Առաջին հերթին փակեցին հայկական եկեղեցիները: Մենք չորս հատ եկեղեցի ունեինք՝ Ս. Նշան, Ս. Պողոս-Պետրոս, Ս. Վարդան, Ս. Ամենափրկիչ, որոնք վառեցին, հետո կռիվն սկսվեց: Հարձակվան հայերի վրա: Հայերն էլ ինքնապաշտպանությամբ կռվեցին մինչև վերջ: Թուրքերը մարդ ուղարկեցին թե՛ հայերը թող հանձնվեն: Հայերը թե՛ մենք չենք հանձնվի, մինչև արյան վերջին կաթիլը պիտի կռվինք: Կռիվն սկսվեց: Իմ հայրը ռամկավար էր: Մայրս ճաշ էր պատրաստում, էս հորս դիրքը ճաշ էի տանում՝ օրական երկու անգամ: Էդ դիրքն էլ շատ վտանգավոր տեղ էր: Հայրս մի թուղթ գրեց, տվեց, որ

գնամ, տանեմ Առաջնորդարան: Էնտեղ գրել էր. «Էս շատ վտանգավոր դիրք է, Բերդի տակն է», իսկապես էլ գոմի կողմից պետք է փիլաքան դնել, կտուրը ելնել: Կտուրը ելան, փորեցին, հայաթի դուռը փակեցին, ժողովրդին տեղափոխեցին մեջը: Թուրքերը, որ հեռադիտակով նայում էին, մտածում են, որ մարդ չկա դիրքերում, գրոհում են: Մերոնք պատրաստված էին, թուրքերից ով որ թոկը բռնում էր, ընկնում էր ցած և սպանում էին. էդպես հայերը ուժեղացան:

Էդ կովի ժամանակ հորքուրս վեղրոն ձեռքը, որտեղ որ թոփը ընկնում էր, ջուրը լցնում էր վրեն, հավաքում, տանում էր գործարան ու նորից բարուժ էին պատրաստում:

Մեր գերդաստանից շատերը մահացան: Թուրքերը եկան հայ նավաստիներին տարան, որ իրենց տանեն, փախցնեն, քանի որ լսել էին, որ ռուսը գալիս է: Հայ նավավարը թուրքերին լցնում է նավը, տանում է ծովի մեջտեղը, նավը խորտակում է, ինքն էլ լողվոր էր, լողալով դուրս է գալիս, ազատվում: Թուրքերը խեղդվում են:

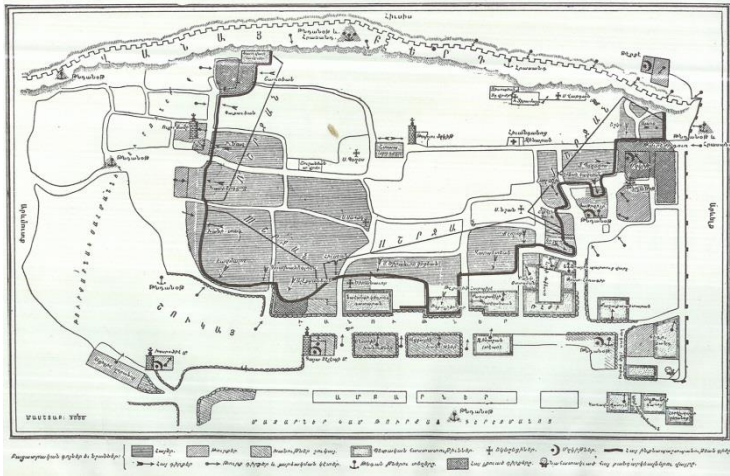
Ռուսները եկան: Երկար ժամանակ ապրեցին մեզ հետ: Ասին՝ այսինչ տեղը ճակատ է բացվել, եթե մենք գնանք, թուրքերը ձեզ կսպանեն: Տղամարդիկ գնացին սարը կովելու: Ժողովուրդը գաղթել սկսեց...:

Բերկրիի գետը ջանդակ է որ բերում էր: Հորքուրս երեխու հետ մտնում է ջուրը, երեխան ջուրը տանում է: Խեղճ հորաքույրս ամբողջ կյանքում հիշում էր. «Բաբկենին չկարողացա պահել, ջուրը տարավ, ոսկիներս էլ շորի մեջ էի կարել, քամեցի ջրի միջից հանեցի, դրի քարին, որ չորանա, Էնտեղ էլ էդ մոռացա եկա»: Տղին ջուրը տարավ, ունեցվածքը կորցրեց, հենց հասանք Իգդիր, հորքուրս դարդից մահացավ: Իմ հորեղբայրը կովի մեջ մեռավ: Իգդիրից հետո սայլերով եկանք Արևելյան Հայաստան: Հերս ասաց. - Մենք ջրի, հողի, մրգի ժողովուրդ ենք:

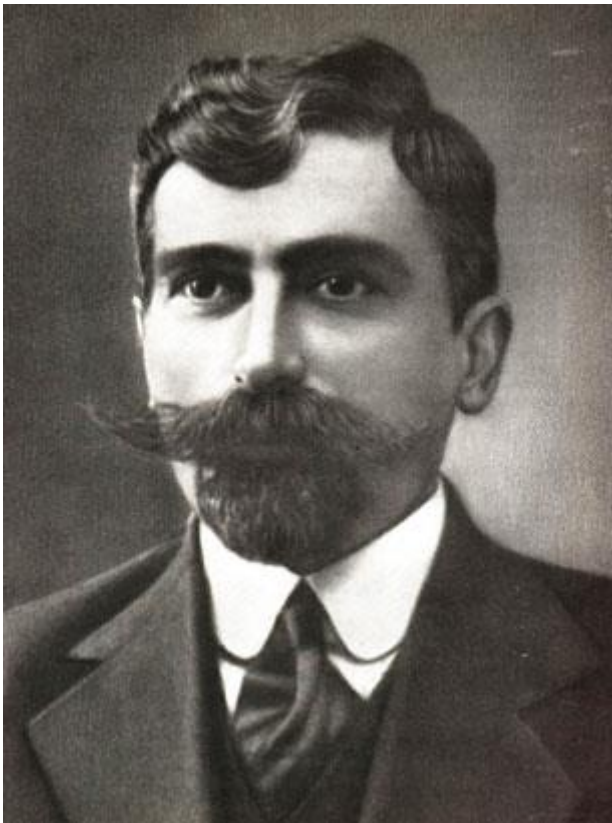
Մեզ տարան Ղամարլու՝ Արտաշատ: Գնացինք, Էնտեղ էլ ապրեցինք: Հետո, շատ տարի հետո փոխադրվանք, եկանք Երևան:

Մվազյան Վերժինե, Հայոց ցեղասպանություն. Ականատես վերապրողների վկայություններ, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2011, Վկայություն 36, էջ 140:

ԼՈՒՍԱՆԿԱՐՆԵՐ

Վանի քաղաքամիջի ինքնապաշտպանության քարտեզ՝ պատրաստված նույն շրջանի զինվորական մարմնի կողմից, 7/20 ապրիլ 1915 թ.

Արամ Մանուկյան (1879-1919) Վանի ինքնապաշտպանության ղեկավար

Տեսարան Վան քաղաքի «Քաղաքամեջ» թաղամասից մինչև 1915 թ.

Հայ մարտիկները իրամատներում Վանի ինքնապաշտպանության ընթացքում ապրիլ 1915 թ.

Հայ մարտիկների մի խումբ Վանի ինքնապաշտպանության ընթացքում, ապրիլ 1915 թ.

Վանի «Քաղաքամեջ» թաղամասի զինվորական մարմնի անդամները, ապրիլ 1915 թ.

Վանի ինքնապաշտպանության ընթացքում թնդանոթ ձուլելիս, ապրիլ, 1915 թ.

Փամփուշտի արհեստանոցը, ապրիլ, 1915 թ.

ՖԻԼՄԵՐ, ՏԵՄԱՁԱՅՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ականատեսի օրագիր. Թերզյան Արծվիկ Գալուստի Ո(1910թ., Վան)

<https://www.youtube.com/watch?v=pBet85O5gXk>

2. Վանի ինքնապաշտպանական մարտերը Արևմտյան Հայաստանում /
Երկիր մեղիայի անդրադարձը/

<https://www.youtube.com/watch?v=eQ6i50ZOTyk>

3. Վանի հերոսամարտ / Հանրային հեռուստաընկերության անդրադարձը/

<https://www.youtube.com/watch?v=L17EZTrII-k>

4. Ականատեսի օրագիր. Սարոյան Դերենիկ (1912թ. Վան)

<https://www.youtube.com/watch?v=W098yg6Snf4>

5. 1915 թվականին Վանում կազմակերպված հայերի
ինքնապաշտպանության մասին

<https://mediamax.am/am/news/van-100/13823/>